

Ideologija, cenzura in literatura: Irak kot študija primera

Salah Salim Ali

Agderska univerza, Kristiansand, Norveška
semiramis2005@yahoo.com

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je vladajoča iraška stranka Baas začela izvajati revizionistično politiko, v okviru katere se je začelo vnovično pisanje arabske zgodovine na način, ki je ustrezal strankini ideologiji. Da bi uveljavila novo politiko, je iraška oblast uvedla koncept in nato prakso intelektualne »varnosti«, ki so jo izvajali vsi strankini organi, vladni sektorji ter izobraževalni sistem. Baasističnemu režimu je izvajanje cenzure predstavljalo učinkovito sredstvo za doseganje političnih ciljev. Prispevek obravnava cenzuro v obdobju novejše zgodovine Iraka (od britanske okupacije leta 1914 do anglo-ameriškega vdora leta 2003), pri tem pa med seboj poveže tri nekoliko nasprotujoče si konstrukte: ideologijo, cenzuro in literaturo. Izpostavljena sta cenzura, ki jo je izvajala stranka Baas, in vpliv teh ukrepov na iraško književnost. Prispevek poda tudi krajši opis drugih literarnih kategorij, ki so bile v omenjenem obdobju cenzurirane in odrinjene.

Ključne besede: literatura in cenzura / iraška književnost / Irak / kulturna politika / politična zgodovina / ideologija / nacionalizem

UDK 821.411.21'06(567).09:351.751.5
930.85(567)«1914/2003»

Irak, kot ga poznamo danes, je takoj po propadu otomanskega cesarstva leta 1921 oblikovala Velika Britanija. V času otomanske vladavine je bila v Iraku religija prevladujoče identifikacijsko načelo; družbeni ugled je bil odvisen od plemenskega in verskega statusa, vendar pa so tedaj večino prebivalstva sestavljali neizobraženi kmetje. Združenje Mladih Turkov je v zadnjih desetletjih otomanskega cesarstva izvajalo politiko poturčevanja, ki je s seboj prinašala vsiljevanje turščine in zatiranje na novo uvedenih zahodnjaških političnih svoboščin. Takšna praksa je razburila rastoči krog iraških intelektualcev in povzročila pojav nacionalnega opozicijskega gibanja ter otomanske cenzure, ki je bila popolnoma arbitrarna, nerazumljiva in ozkoumna. Zgodilo se je celo, da so cenzurirali učbenik za kemijo, saj je cenzor kemijski simbol za vodo (H₂O) prevedel v »Abdul Hamid II. ni nič«. Kar zadeva etnične, sektaške ter verske razprtije in boje, je bil Irak v času otomanskega cesarstva

relativno mirno področje; Judje in kristjani so bili gospodarsko in kulturno dejavni, Kurdi, šiiti in suniti pa so bili v prijateljskih odnosih.

Kmalu po nastanku iraške države so se začele širiti različne sekularne ideje in uveljavila so se načela komunizma in nacionalizma. Suniti, ki so predstavljali le 36% prebivalstva, so se oklenili nacionalističnih idej, revna šiitska večina pa je postopoma prevzemala načela komunizma. Vodilni iraški sekta sta bili arabskega rodu in sta si – v nasprotju s Kurdi in Turkomani, ki imajo drugačno etnično ozadje – prizadevali za združeni Irak. Nobeno besedilo z versko ali etnično problematiko ni bilo cenzurirano. Ko pa se je mlajša generacija začela zanimati za komunizem in posegati po knjigah Charlesa Darwina ter Karla Marxa in so iraški knjižni trg zapolnile tudi knjige drugih »poganov«, se je na iraško politično prizorišče vrnil *ideologi-žirani* islam in vladajoči suniti so začeli cenzurirati knjige s komunistično vsebino. V Bagdadu je leta 1958 na oblast prišla komunistična stranka. Kot odgovor na to se je oblikovala antikomunistična, antinacionalistična stranka Dawa, ki se je borila proti arabskim nacionalistom. Ti so v Iraku prevzeli oblast najprej leta 1963, nato pa še 1968. Prav lahko bi bilo začrtati podobnosti med vladajočo iraško stranko ter izmišljenim režimom, ki ga v romanu *1984* opisuje George Orwell. Kakor hitro je baasistični režim zavladal, so morale vse opozicijske frakcije, sekularne, verske, komunistične, lahko pa je šlo tudi za nebaasistične nacionaliste, pobegniti iz države oziroma preprosto ponikniti (Batatu 73–70). Po pričakovanju je cenzura (vsesplošna ter, gledano ožje, cenzura literarnih del) postala eno od učinkovitih sredstev nadziranja opozicije.

Posledice, ki jih je sodobna iraška literatura utrpela zaradi cenzure, lahko spremljamo skozi dve obdobji. Prvo obsega čas od nastanka monarhije leta 1921 do ustanovitve republike leta 1958 (Batatu 233). Sledilo je desetletje političnih vrenj in družbenih nemirov, ki so dosegli vrh z državnim udarom 17. julija, ko so baasisti prevzeli oblast. S tem se je začelo drugo obdobje sodobne iraške literature. Trajalo je vse do anglo-ameriške okupacije Iraka marca leta 2003. Iraška literatura je bila v 20. stoletju pod močnim vplivom trenutnih političnih razmer v Iraku in v arabskem svetu na sploh. Nanjo so vplivale tudi politične stranke, ki so si podajale oblast. Izražala je opozicijske, splošno razširjene in čustvene reakcije na različne vladne politike. Posledično je bila tarča cenzurnih posegov, ki so številne pisatelje in pesnike prisilili v umik iz osrednjih literarnih krogov ali pa v pobeg iz Iraka. Trdimo lahko, da je zgodovina iraške literature neizbežno tudi zgodovina tamkajšnje cenzure. Drži pa, da je bilo obdobje monarhije manj tiransko od revolucionarnega obdobja, ko je literatura postala le preobleka kulturne omike, ki si jo je nadela vladajoča stranka in tako sprožila nastanek baasistične literature, baasističnega gledališča in baasistične po-

ezijske. Omenjeni obdobji bomo analizirali kot samostojni fazi, saj bo tako primerjava med njima lažja.

Cenzura in literatura v obdobju iraške monarhije

Monarhična oblast je ukinila vse demokratične svoboščine. Zaporna kazen je doletela vsakogar, ki si je drznil izraziti mnenje, nasprotno idejam vladajoče elite in njenih britanskih zaveznikov. Vodje opozicijskih strank so ubili ali pa jih zaprli. Menili so namreč, da njihove ideje ogrožajo družbeno ravnovesje ter državno varnost. Tiskani mediji so vendarle imeli nekoliko svobode; nekaj opozicijskih časopisov, ki so jih označili za »zmerne«, so občasno celo dovolili tiskati. Leta 1932 je ljudstvo med drugim lahko prebralo časopis *Javno mnenje*, ki ga je urejal Muhammad Mahdi Al-Jawahiri ter publikacijo *Ljudje*, katere urednik je bil Hussein Jameel. Kmalu nato so oba časnika zaplenili. Družbena razslojenost je bila tedaj precej očitna, zato je iraško literaturo tridesetih let prejšnjega stoletja zaznamovala predvsem socialna tematika, medtem ko je bila ideološka problematika manj izpostavljena. Zaradi druge svetovne vojne, komunistične revolucije in nastanka izraelske in palestinske države so se v štiridesetih, še izraziteje pa v petdesetih letih 20. stoletja začela jasneje kazati trenja med nacionalisti in komunisti. Iraška vlada je bila bolj prizanesljiva do nacionalistov – v iraškem parlamentu je sedelo celo nekaj predstavnikov nacionalistične stranke. Komunisti so bili izobčeni, njihove vodje so zaprli, pregnali ali pa usmrtili. Britansko sovražstvo do komunizma se je v času monarhije ugnezdilo tudi med predstavniki probritanske vladajoče elite. Skladno s temi težnjami so strogo cenzurirali vso komunistično literaturo oziroma literaturo, ki je izražala marksistični etos.

S satiričnimi novinarskimi prispevki je politična opozicija implicitno izražala kritična stališča, ki so se nanašala na obstoječo vlado. Vendar so cenzorji s težavo odkrivali takšne namige, saj niso bili tako izobraženi kakor pisatelji in pesniki, ki so kritike pisali. Ti so se izražali s pomočjo besednih iger, metafor, pregovorov in šal. V prvih desetletjih iraške monarhije je bilo v državi skupaj 31 revij in časopisov, ki so se posvečali politični satiri. Po revoluciji leta 1958 so se žal ohranile le tri takšne publikacije. Opozoriti moramo tudi na dejstvo, da je bilo v monarhičnem Iraku veliko več družbeno-političnih striparjev od osemnajsterice uradno priznanih in občudovanih, toda tudi njihove vrste so se v obdobju revolucije močno zredčile. Tisti, ki so ostali, so ponavadi izražali revolucionarne ideje enostrankarskega režima (Al-Aibi 3–4).

Roka cenzure, ki je delovala kot ohranitveni mehanizem tiranske vlade, je budno nadzirala skrivalnice, ki so jih igrali oblastniki in svobodomiseln

razumniki. Ti so v prevajanju tuje literature odkrili učinkovito sredstvo za izražanje svojih idej. Na iraškem knjižnem trgu so se tako v arabskem jeziku pojavila dela La Fontaina, Hugoja, Lamartina, Goetheja, Thoreauja, Dickensa, Orwella, Lawrencea, Tolstoja, Dostojevskega, Turgenjeva, Majakovskega, Kafke, de Sada, Moliera, Aragona in Baudelaira. Liberalne ideje so se posledično začele pojavljati tudi v pisanju iraških avtorjev, kot so Mulla Abboud al-Karkhi, Ma'ruf ar-Rusafi, Jamil Sidqi az-Zahawi in Badr Shakir as-Sayyab. Nekateri izmed njih so se izognili neposrednemu soočenju z oblastjo, saj so, sledeč Shakespearu in Orwello, svoja politična načela izgovarjali s pomočjo norčevskih ali živalskih likov.¹¹

Cenzura in literatura v času revolucije

Takšne cenzure, kot jo je prineslo drugo obdobje, ki se je začelo z vnovično vladavino baasistične stranke, iraška zgodovina do tedaj še ni beležila. Če bi želeli iskati primerjave, bi jih najlažje našli v mešanici hitlerizma, stalinizma, maoističnega totalitarizma ter imaginarnih policijskih držav, kakršne najdemo v romanu *Mi Jevgenija Zamjatina*, Orwellovem *1984*, v besedilu Arthurja Koestlerja *Mrk opoldne* ali v romanu Raya Bradburyja *Fahrenheit 451*. Še več, baasistična cenzura je bila specifična tudi v tem, da je združevala tako diahrone kakor sinhrono dimenzije: zaobjela je preteklo in tekočo literarno produkcijo ter vse vidike in discipline njenega delovanja in učinkovanja. Organi državne cenzure so učinkovitost želeli doseči na najrazličnejše načine. Ti so vključevali zaseg in požig knjig, taktične posege kot na primer obtožbe in sklicevanje na hipotetično nevarnost, ki v resnici ni obstajala, posiljevanje z ideologijo, pranje možganov, posameznike pa so lahko doleteli zaporna kazen, odvzem državljanstva in pregon.

Baasistična cenzura se je načelno utemeljila v močno izraženi težnji po vnovičnem pisanju arabske zgodovine. Njeno ravnanje je izkazovalo prepričanje, da obstoječi zapisi o arabski zgodovini niso ustrezni. Razlog je mogoče iskati v dejstvu, da so bili začetniki arabske historiografije perzijski zgodovinarji. Vendar so baasisti s svojimi ukrepi pretiravali. Nesporna je trditev, da so Irak in Arabci bistveno doprinesli k razvoju kulture in civilizacije človeštva. Ampak dosežke bi bilo treba zapisovati, ne pa jim soditi, jih kritizirati in izničevati njihov pomen. Iraška baasistična stranka se je v procesu zgodovine oklicala za vrhovnega sodnika. Vso protiarabsko literaturo in zgodovinopisje so pojmovali kot potvarjanje »resnične« arabske zgodovine. Vnovično pisanje zgodovine je terjalo spreminjanje ali pa odstranjevanje obstoječih dejstev drugih zgodovin, predvsem tistih, ki so jih pisali nearabski zgodovinarji. Zapise orientalistov Louisa Massignona,

Arenta Jan Wensincka, Ignaza Goldziherja, Bernarda Lewisa, Hamiltona Gibba in drugih so jemali s pridržkom, saj so pisci domnevno izražali določene preference. Veliko dogodkov in zgodovinskih datumov je tako dobilo drugačen zapis. Vsa šiitska, marksistična, salafistična in antitotalitarna literarna dela so bila nemudoma umaknjena iz prodaje. Prepoved ene same knjige, romana ali eseja je imela za posledico prepoved vseh del dotičnega avtorja: ko se je na črni listi znašel Orwellov roman *1984*, so takoj prepovedali in odstranili tudi druga njegova dela (tudi »nevtralna«, kot je na primer *Životarjenje v Parizu in Londonu*).

Vnovično pisanje arabske zgodovine je zaobjelo tudi antične, osrednjeazijske in severnoafriške kulture. Nastal je nekakšen kalejdoskop zgodovinskih dogodkov, znotraj katerega so se arabski osvajalci Španije in Azije pomešali z vladarji, kot so bili Nebukadnezar, Asurbanipal in Mahmud Gaznavidski. Takšna dejanja je spremljala živahna obnova Niniv, Babilona in Asurja. Za Iračane zgodovina ni bila več breztelesni koncept, postala je srce in duša naroda. Spet so obudili stare izraze iz časa preroka Mohameda in obdobja abasidske vladavine, njihove izvirne pomene pa so umestili v kontekst sodobnega Iraka: *bai'aa* (prisega zvestobe), *shuraa* (islamski posvet), *al-'anfāl* (vojni plen), *taghoot* (absolutni despot, izraz se nanaša na Ameriko), *'a'da' Allah* (božji sovražniki), *al-Qadisijah* (bitka s Perzijci v zgodnjem obdobju islamske zgodovine), *'al-Qa'qa'* (muslimanski bojevnik) in *shu'ubiyah* (zvestoba do Nearabcev). Povedano drugače, preteklost je postala sedanjost in prihodnost je postala preteklost. Strankarska odločnost in ideologija sta predstavljali edini nedvoumni idiom.

Priljubljeni šiitski pesniki, ki so se navduševali nad idejami o boljšem in svobodnejšem življenju, ki jih je razglašal komunizem, in v svoje pesmi vpletali ideje marksizma, so se začeli zgedovati po Šeherezadi, saj so si z razumskim vedanjem reševali življenja. Da bi si zagotovila varno življenje, se je večina podredila baasističnim idejam, le nekaj posameznikov se je odločilo za prostovoljno izgnanstvo. Med slednjimi naj navedemo sledeča imena: Mudhaffar an-Nawwab, Bulund Al-Haidari, Abdul-Wahab al-Bayyati in Al-Jawahiri.²²

Nujno je treba poudariti tudi dejstvo, da je bila baasistična stranka v času svoje vladavine popolnoma predana politiki vojskovanja, izkazovanju agresivnih teženj in nenehnim protinapadom. Iraško literaturo je tako preplavila vojna s svojimi uničujočimi silami, ampak ne v smislu Wilfreda Owna ali pa Stephena Spenderja, ki sta vojno kritizirala in jo opisovala kot nesrečno in nesmiselno izgubo človeških življenj. Iraška literatura je vojno slikala kot poročno slavje, mučeništvo pa kot veliko gostijo.

Ženske v Iraku niso imele skoraj nikakršnih možnosti izražanja. Peščica delujočih pesnic je ubogljivo sledila svojim moškim kolegom ter povelečeva-

la herojsko mučeništvo. V takšnih nedvomno dušecih razmerah izključitev evropske literature ni bila nepričakovana. Predstavljala je namreč sovražni tabor; nevarna je bila tudi zaradi potencialnega spodkopavanja morale pri iraških študentih, ki so čakali na nabor v zmagovite uporniške in osvobodilne čete. Vso literaturo, ki je ubesedovala protiarabske, antibaasistične ideje ali pa je bila pro-perzijska, tudi če se je pojavila izven iraških meja, so pogosto označili za zločinsko. To se je dogajalo v času, ko je bil dostop do drugih virov informacij popolnoma onemogočen ali pa je bil strogo nadziran s strani državne obveščevalne službe. V takšnem stanju sta bili v Iraku cenzura in literarna produkcija, ko so marca 2003 v državo vdrli Američani. Začel se je nov val prelivanja krvi in grozot, ki je zajel ves Irak. Izkazalo se je, da je to obdobje še veliko hujše od časa, ko je delovala Husseinova železna roka, ki je tlačila Irak. Tudi literarna dejavnost je utrpela hujše rane kot kdaj koli prej.

Cenzurirane kategorije

Čisto običajno je, da ima vsak režim svoje nasprotnike. V politiki pa se lahko sovražnik hitro spremeni v prijatelja – ali obratno. V času monarhije so bili v Iraku glavne tarče cenzure tiskani mediji, nacionalisti in komunisti. Ko je Irak postal republika, so se komunisti (1958–1963) zbližali z nacionalisti (1963–1968), Britanci in njihovi zavezniki pa so se spremenili v sovražnike. Izpostaviti velja, da so Britanci takoj po vdoru v Irak leta 1914 najprej prevzeli nadzor nad iraškimi tiskarnami. Ker pa so različne skupine v državi imele svoja glasila, probritansko usmerjena vlada nikoli ni mogla preprosto ukiniti publikacije, ne da bi se soočila s pritožbami prizadete skupine, saj je bil časopis poglobitni glasnik njihovih idej. Prepoved izdajanja, zatiranje, mučenje in degradiranje opozicijskih publikacij – vse to je bilo odvisno od zakonodaje in različnih sredstev in taktik zastraševanja. Iraška vlada je leta 1931 sprejela zakon o objavah, ki ga je nato med letoma 1933 in 1934 dopolnila, tako da je vključeval še več omejitev in zahtev, ki so posledično popolnoma poteptale svobodo misli.³³ Če se je publikacija izkazala za preveč *škodljivo*, jo je vlada takoj zasegla, lastnika pa zaprla. Svoja dejanja so opravičevali z razlago, da je publikacija pač spodbujala ljudi k uporništvu in tako rušila pravni in socialni red v državi. Takšna usoda je doletela razne časopise, na primer *Al-Furat*, *Al-Istiqlal*, *Al-Sahafah*, *Kifab Ash-Sha'b* in *Al-Karkeb*. Strinjanje iraške vlade z britansko politiko je povečalo nezadovoljstvo ljudstva, ki je svoje frustracije izražalo s pomočjo novinarskih prispevkov. Vlada je na takšne žurnalistične podvige odgovorila z zaostreno cenzuro, ki je prepovedala izhajanje kar 163 časopisov. Tako so leta 1954 lahko tiskali le še osem časnikov.

Ko je leta 1968 oblast prevzela baasistična stranka, so se v Iraku prioritete v postopkih cenzuriranja dramatično spremenile, saj je novi režim izvajal popoln nadzor nad vsemi mediji in tiskarnami. Niti ene same besede ni bilo mogoče natisniti, če tega ni odobril »Direktorat za cenzuro publikacij«. ⁴⁴ Če so bili v času monarhije edini sovražniki režima maloštevilni predstavniki revne opozicije, so imeli baasisti in Hussein številne sovražnike, ki jih je bilo treba utišati ali pa jim iz rok iztrgati peresa. Še več, sovražniki baasistov so bili obenem tudi sovražniki Boga, novega Iraka in nasprotniki tisočletnega poslanstva arabskega ljudstva. Seznam cenzuriranih naslovov je tako resnično obsegal najširši možni spekter etničnih, verskih, literarnih in političnih kategorij, dodana pa so bila še *kočljiva* tuja dela, bodisi prevedena v arabščino ali pa obstoječa le v izvirniku.

Najbolj »nevarne« kategorije je bilo iskati v komunistični, perzijski, izraelski in salafistični literaturi, v osvoboditeljskem pisanju ženskih avtoric, v nekaterih liberalnih pesmih Nizarja Al-Qabbanija in v kratkih zgodbah Yousifa Idrisa. Dela zahodnjaških orientalistov, na primer Theodorja Noldekeja, Wensincka ter Lewisa, ki vsebujejo pomembne zgodovinske informacije, so zaklenili v jeklene omare, univerzitetne knjižnice pa so jih hranile na oddelku za »publikacije za omejeno uporabo«. Presenetljivo je, da so bila strogo prepovedana tudi dela in biografije nacionalistov Muneefa Ar-Razzaza, Jamala Abdul-Nasserja in Hafiza Al-Asada. Prav tako je stroga prepoved veljala za dela sirskih baasistov. Seznam je vključeval tudi iraške in arabske pesnike, na primer Adonisa, Ahmad Fuad Najima, An-Nawwaba, Al-Jawahirija, Al-Bayyatija in Al-Haidarija. Dela avtoric Haider Haider, Nawwal Al-Saadawi in Fatime Al-Marneesi, ki govorijo o osvoboditvi žensk iz tradicionalnih spon, so bila brez izjeme označena za pokvarjena in nemoralna. Ko so postala aktualna tudi dela zahodne in latinskoameriške literarne produkcije, se je seznam neskončno podaljšal. Dovolj je, če omenimo že D. H. Lawrencea, Georga Orwella in Gabriela Garcío Márqueza. Na listi so bila tudi dela mistikov: Al-Hallaja, Al-Bistamija, Al-Suhrawardija, Shamsuddin Tabriza in Ain-'l-Qudhat Al-Hamadanija, prav tako pa tudi pisanje njihovih interpretov Saida Husseina Nasra, Ash-Sheebija, Abdul-Rahman Badawija, Hassana Hanafija in Mustaphe Ghaleba.

V iraških knjižnicah je tako mogoče najti le tista dela, ki so prestala »preizkus intelektualne varnosti«. To je literatura, ki diktira in ne razsvetljuje, opisuje, a ne ubeseduje novih idej, disciplinira in ne osvobaja. Če povzamem: to je literatura, ki človeku zapoveduje, kako naj bo ponižen, ubogljiv in prazen državljan.

Prevedla Leonora Flis

OPOMBE

¹ Vodilni egipčanski pesnik Ahmad Shawqi je v arabščino prevedel več La Fontainovih zgodb, Mulla Abboud al-Karkhi pa je prvič po srednjeveškem tekstu *Kalila wa Dimna* to umetnost spet prinesel v Irak.

² Al-Bayyati, Al-Jawahiri in Al-Haidari so umrli v izgnanstvu, An-Nawwab se trenutno v Damasku bojuje s številnimi boleznimi. V izgnanstvu je umrlo veliko pisateljev, umetnikov in kritikov.

³ Iraški zakon o objavah iz leta 1931 in njegovi amandmaji, sprejeti med letoma 1933 in 1934.

⁴ Implementacija baasističnega zakona o objavah je v rokah Direktorata za cenzuro publikacij, ta pa je v tesni navezi z ministrstvom za notranje zadeve, gospodarskim ministrstvom, ministrstvom za kulturne in informacijske zadeve in z ministrstvom za šolstvo. Vsa objavljena besedila so bila pred izidom podvržena strogemu pregledu.

LITERATURA

Al-Aibi, Faisal. »Cartoon Art and its Sarcastic Journalism.« *Iraq of Tomorrow* 1 Jan. 2007: 3–4.

Batatu, Hanna. *The Old Social Classes and New Revolutionary Movements of Iraq*. London: Al-Saqi Books, 2000.